

TOPISHMOQLARNING LINGVISTIK VA DIDAKTIK XUSUSIYATLARI*Tursunova Ozoda Shohimardon qizi**Samarqand davlat pedagogika instituti 1-bosqich magistranti**Ozodatarsunova67@gmail.com**Telefon raqam: +998995652214*

Annotatsiya. Maqolada topishmoqlarning lingvistik va didaktik xususiyatlari ilmiy jihatdan tahlil qilinadi. Topishmoqlarning leksik-semantik va badiiy-ifodaviy imkoniyatlari ochib berilib, ularning o'quvchilarning mantiqiy fikrlashi, nutq madaniyati va bilish faolligini rivojlantirishdagi ahamiyati yoritiladi. Shuningdek, topishmoqlardan ta'lim jarayonida samarali foydalanish usullari va ularning didaktik vosita sifatidagi o'rni asoslab beriladi.

Kalit so'zlar: topishmoq, lingvistik xususiyatlar, didaktik imkoniyatlar, leksik-semantik tahlil, mantiqiy fikrlash, nutq rivoji, ta'lim jarayoni, bilish faolligi.

Аннотация. В статье проводится научный анализ лингвистических и дидактических свойств загадок. Раскрываются лексико-семантические и художественно-выразительные возможности загадок, подчеркивается их важность в развитии логического мышления, речевой культуры и познавательной деятельности учащихся. Также обосновываются методы эффективного использования загадок в учебном процессе и их роль как дидактического инструмента.

Ключевые слова: Загадка, лингвистические особенности, дидактические возможности, лексико-семантический анализ, логическое мышление, развитие речи, образовательный процесс, познавательная деятельность.

Annotation. The article scientifically analyzes the linguistic and didactic properties of riddles. The lexical-semantic and artistic-expressive possibilities of riddles are revealed, their importance in the development of logical thinking, speech culture and cognitive activity of students is highlighted. Also, methods of effective use of riddles in the educational process and their role as a didactic tool are substantiated.

Key words: communicative competence, speech development, communication skills, literary works, folklore, fairy tales, reading literacy, interactive methods, research method.

KIRISH. Bugungi kunda ta'lim jarayonida o'quvchilarning mantiqiy fikrlashini, nutq madaniyatini va ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish muhim vazifalardan biri hisoblanadi. Shu jihatdan xalq og'zaki ijodining qadimiy va samarali janrlaridan biri bo'lgan topishmoqlar katta didaktik ahamiyatga ega. Bundan tashqari topishmoqlar o'quvchilarning mantiqiy tafakkuri va fikrlashini rivojlantirishga judayam yaxshi ta'sir

ko'rsatadi. Topishmoqlar o'zining obrazlilik, qisqaligi va mazmunan teranligi bilan o'quvchilarning bilish faoliyatini faollashtiradi hamda til birliklarini ongli o'zlashtirishga xizmat qiladi. Topishmoqlar xalq orasida jumboq, topmacha, top-top, cho'pchak, ushuk atamali bilan atab kelinadi. Ilmiy asarlarda «topishmoq» termini «top» buyruq fe'liga «ish» harakat nomini hosil qiluvchi shakl va «moq» qo'shimchalarini qo'shish orqali hosil bo'lgan, deb ko'rsatiladi. Natijada «topishmoq» so'zi xalq og'zaki ijodidagi alohida janr nomini bildirgan. Keyingi paytlarda shevalardagi yuqorida ko'rsatilgan atamalar deyarli yo'qolgan. Asosan «topishmoq» nomi saqlanib qolgan. Xalq topishmoqlari badiiy jihatdan ham yuksak so'z san'ati namunasi hisoblanadi. Ular badiiy tasvir vositalarining qo'llanishi jihatidan boy va rang-baranglikka ega. Avvalo aytish kerakki, shakl jihatdan topishmoqlar maqollar kabi ixchamdir. Ayrim olimlar ta'kidlashicha, topishmoq va maqollarning yaratilishi davr jihatidan bir-biridan u qadar farq qilmaydi. Shuning uchun ham asrlar davomida matn qayta-qayta ishlanganda topishmoqlarning badiiyati mukammal darajaga yetgan. Bu janrda xalq og'zaki ijodidagi boshqa turlarda uchramaydigan tasvir vositasi bor. Topishmoq janrining asosiy tasvir vositasi metafora. Xalqimiz orasida «Kichkina dekcha, ichi to'la mixcha» (anor), «Qoziq ustida qor turmas» (tuxum), «Otdan baland, itdan past» (egar) kabi mashhur topishmoqlar bor.

Topishmoqlarning lingvistik xususiyatlari, xususan, leksik-semantik birliklar, metaforik ifoda vositalari va stilistik imkoniyatlari tilni o'rganishda muhim manba bo'lib xizmat qiladi. Ularni ta'lim jarayoniga tatbiq etish orqali o'quvchilarda mustaqil fikrlash, tahlil qilish va xulosa chiqarish ko'nikmalarini shakllantirish mumkin. Shu sababli topishmoqlarning lingvistik va didaktik xususiyatlarini ilmiy jihatdan o'rganish va ularni dars jarayonida samarali qo'llash masalasi dolzarb ahamiyat kasb etadi.

ASOSIY QISM. Topishmoqlar xalq og'zaki ijodining muhim janrlaridan biri bo'lib, ular tilning ifodaviy imkoniyatlarini va inson tafakkurining o'ziga xos jihatlarini mujassamlashtiradi. Lingvistik nuqtayi nazardan topishmoqlar qisqa va lo'nda shaklda tuzilishiga qaramay, mazmunan nihoyatda boy bo'ladi. Ularda so'zlarning ko'chma ma'noda qo'llanishi, predmet va hodisalarning yashirin belgilar orqali tasvirlanishi keng uchraydi. Bu holat o'quvchini so'zning tashqi shakliga emas, balki ichki ma'nosiga e'tibor qaratishga undaydi. Natijada o'quvchilarda so'z ma'nolarini farqlash, ularni kontekst asosida anglash ko'nikmalari shakllanadi. Topishmoqlarda metafora, o'xshatish va ramziy ifoda vositalarining qo'llanilishi tilning badiiy-estetik imkoniyatlarini ochib beradi hamda nutqning obrazlilikini kuchaytiradi.

Topishmoqlarning muhim lingvistik xususiyatlaridan yana biri ularning leksik-semantik tuzilishi bilan bog'liqdir. Obyektning bevosita nomlanmasdan, uning rang, shakl, vazifa yoki harakatiga oid belgilar orqali ifodalanishi mantiqiy tafakkurni talab qiladi. O'quvchi bu belgilarni tahlil qilib, taqqoslash orqali yashirin javobni topishga

intiladi. Bu jarayon fikrlashning faollashuviga, sabab-oqibat munosabatlarini anglashga va xulosa chiqarish malakasining rivojlanishiga xizmat qiladi. Shuningdek, topishmoqlarning ohangdorligi, qisqa va ritmik tuzilishi fonetik jihatdan ham muhim ahamiyat kasb etib, o'quvchilarning to'g'ri va ravon nutqini shakllantirishga yordam beradi.

Fonetik jihatdan topishmoqlar ohangdorligi, ritmik tuzilishi va tovush takrorlari bilan ajralib turadi. Bu xususiyatlar ularning yodda qolishini osonlashtiradi va og'zaki nutqni rivojlantirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Topishmoqlarni ovoz chiqarib o'qish yoki aytish jarayonida o'quvchilarning talaffuzi, nutq ravonligi va ifodaliligi yaxshilanadi. Ayniqsa, boshlang'ich ta'lim bosqichida bu jihatlar alohida ahamiyatga ega bo'lib, o'quvchilarning nutqiy faolligini oshiradi.

Didaktik jihatdan topishmoqlar ta'lim jarayonida samarali pedagogik vosita sifatida namoyon bo'ladi. Ular o'quvchilarning darsga bo'lgan qiziqishini oshiradi, bilim olish jarayonini qiziqarli va faol shaklda tashkil etishga imkon yaratadi. Ayniqsa, ona tili va o'qish savodxonligi darslarida topishmoqlardan foydalanish o'quvchilarning lug'at boyligini oshirish, nutq madaniyatini rivojlantirish va fikrni mantiqiy bayon etish ko'nikmalarini mustahkamlashda muhim o'rin tutadi. Topishmoqlar asosida tashkil etilgan mashg'ulotlar o'quvchilarni mustaqil fikrlashga, savol berishga va izlanishga undaydi, bu esa ta'lim samaradorligini oshiradi.

Shuningdek, topishmoqlardan foydalanish o'quvchilarning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishga ham xizmat qiladi. O'quvchilar faqat mavjud topishmoqlarni yechish bilan cheklanmay, yangi topishmoqlar tuzishga harakat qiladilar. Bu jarayon ularning tasavvur doirasini kengaytiradi, tilga bo'lgan qiziqishini oshiradi va ijodiy tafakkurni rivojlantiradi. Shu jihatdan topishmoqlar lingvistik va didaktik jihatdan boy imkoniyatlarga ega bo'lib, ularni ta'lim jarayoniga maqsadli va tizimli ravishda joriy etish muhim ahamiyat kasb etadi.

XULOSA. O'rganishlar shuni ko'rsatadiki, topishmoqlar lingvistik va didaktik jihatdan boy imkoniyatlarga ega bo'lgan xalq og'zaki ijodining muhim janrlaridan biridir. Ular til birliklarining ko'chma ma'noda qo'llanishi, obrazlilik va semantik teranlik orqali o'quvchilarning nutqiy hamda mantiqiy tafakkurini rivojlantirishga xizmat qiladi. Topishmoqlardan ta'lim jarayonida foydalanish o'quvchilarning bilish faolligini oshiradi, mustaqil fikrlash va tahlil qilish ko'nikmalarini shakllantiradi. Shuningdek, topishmoqlar dars jarayonining samaradorligini oshiruvchi didaktik vosita sifatida muhim ahamiyat kasb etadi. Tadqiqot natijalari topishmoqlardan ona tili va o'qish savodxonligi darslarida maqsadli va tizimli foydalanish ta'lim sifatini oshirishga xizmat qilishini ko'rsatadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. O'zbek xalq og'zaki ijodi — Toshkent: O'qituvchi, 2018.

2. Pedagogika / Mualliflar jamoasi. — Toshkent: Fan, 2020.
3. Ona tili o'qitish metodikasi — Toshkent: Sharq, 2019.
4. Lingvistik tadqiqotlar asoslari — Toshkent: Fan, 2017.
5. Didaktika nazariyasi va amaliyoti — Toshkent: O'qituvchi, 2021.
6. Ona tili va adabiyot darslarida topishmoqlardan foydalanish — Toshkent: Fan, 2022.